

“QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK TIZIMIDA TARJIMASHUNOSLIK”

Frg'ona Davlat Universiteti
Temirova Madinabonu Abrorjon qizi

Annotatsiya: *Qiyosiy adabiyotshunoslik sohasi rivojida tarjimachilikning tutgan o'рни va ahamiyati haqida so'z yuritilgan. Birinchi navbatda, “qiyosiy adabiyotshunoslik” tushunchasining kelib chiqishi va mazmun-mohiyati talqin etilgan. Qiyosiy adabiyotshunoslikning tarjima sohasi bilan uzviy aloqadorligi o'zbek tarjimashunosligi maktabi asoschisi professor G'aybulla Salomovning ilmiy-amaliy faoliyati misolida ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *komparativistika, xalqaro adabiy aloqalar, adabiy g'oya va talqinlar migratsiyasi, qiyosiy-tarixiy uslub, badiiy tarjima, o'zbek tarjimashunoslik maktabi.*

Mamlakatimizda chet tillarini o'qitishni rivojlantirish, ta'lim sifatini yuksaltirish, o'quvchi yoshlarning chet tillarni o'rganish bo'yicha ko'nikma va malakalarini oshirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarorini amalga oshirishda boshqa fanlar bilan bir qatorda adabiyotshunoslik, tilshunoslik va tarjimashunoslikning ham o'z maqsadi va vazifalari mavjud.

Til murakkab muloqot tizimi hisoblanadi. Xalqlar muloqoti uchun, ijtimoiysiyosiy munosabatlar uchun ham til asosiy vositadir. Har bir xalqning rivojlanishida adabiy-aloqalar ham muhim o'rin tutadi. Adabiy aloqalarni rivojlantirish esa xalqlar o'rtasidagi ma'naviy-ma'rifiy munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Tarjimashunoslik bo'lsa barcha xalqlar urf-odatlarini va ilmiy ishlari bilan yaqindan tanishishga imkon beradi. Ko'rinib turibdiki, adabiyotshunoslik, tilshunoslik va tarjimashunoslik kabi fanlar yurtimiz ravnaqida muhim ahamiyat kasb etadi.

Qiyosiy adabiyotshunoslik – adabiyot tarixining xalqaro adabiy aloqalar va munosabatlarni, turli mamlakatlardagi adabiy-badiiy voqeahodisalarning o'xshash va farqli jihatlarini o'rganuvchi mustaqil yo'nalishidir. Bu maktab namoyandalari, bir tomondan, asosiy e'tiborni adabiy oqimlar, milliy va xorijiy adabiyotlar, obraz va syujetlar o'rtasidagi o'xshash hamda farqli xususiyatlarni aniqlashga qaratadi. Boshqa tomondan esa, adabiy g'oya va talqinlar migratsiyasini, ya'ni bir xalq adabiyotining boshqa xalq adabiyotiga ta'siri va o'zaro o'zlashtirilishini jahon adabiy taraqqiyotning muhim omili deb qaraydi. Qiyosiy-tarixiy adabiyotshunoslik sohasi ilm-fanda «komparativistika» deb ham

nomlanadi. Bu lotincha atama «qiyoslamoq» degan ma'noni anglatadi. Ushbu maktab XIX asrning ikkinchi yarmida Yevropada paydo bo'lgan.

Qiyosiy adabiyotshunoslik, qiyosiy-tarixiy, tipologik va chog'ishtirma tilshunoslik hamda lingvistik tarjimashunoslikka oid materiallar adabiyotshunoslik, jahon adabiyoti, adabiyot nazariyasi, tipologiya, psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, tillarni qiyosiy tarixiy o'rganish, xalqlarning madaniyati, tarixi, urf-odatlarini bilan shug'ullanuvchi mamlakatshunoslik fanlari bilan bog'liqdir.

Qiyosiy adabiyotshunoslik sohasiga germaniyalik filologlar, xususan, Iogann Gotfrid Gerder (1744-1803) asos solgani e'tirof etiladi. U o'zining adabiyotni tarixiy-qiyosiy o'rganish uslubini «Eng yangi nemis adabiyoti xususida. Parchalar» («Fragmente zur deutschen Literatur», Riga, 1766- 1768) va «Tanqid o'rmonzori» («Kritische Wälder», 1769) asarlarida bayon etgan. Ma'lumki, I.G.Gerder adabiy jarayonni har bir xalqning tarixiy va ma'naviy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqlikda o'rgangan. Olim adabiyotshunoslikda qiyosiy-tarixiy uslubning ahamiyatiga e'tibor qaratarkan, bunda dunyodagi turli xalqlarga mansub adabiy yodgorliklarning o'ziga xos xususiyatlariga alohida urg'u beradi. Uning qayd etishicha, qiyosiy adabiyotshunoslik sohasining shakllanishida birinchi navbatda xalqaro tarixiy-iqtisodiy aloqalar muhim omil bo'lgan.

ining rang-barang milliy manzaralarini ilmiy-ijodiy talqin etishdan iborat. Milliy adabiyotlarni o'zaro qiyosiy o'rganish asosidagina jahon adabiyoti rivojining asosiy mezonlari va rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash mumkin. Shu nuqtai nazardan, qiyosiy adabiyotshunoslik bizga ham o'zbek adabiyotini, ham jahon adabiyotini o'rganish uchun nihoyatda zarur.

“Jahon adabiyoti” degan ibora ilk bor ulug' nemis shoiri va mutafakkiri Iogann Volfgang Gyote tomonidan 1827 yili istifodaga kiritilgan. Gyote qo'llagan “Weltliteratur” tushunchasi keyinchalik “jahon adabiyoti”, “umum adabiyoti”, “umumjahon adabiyoti” kabi turli shakllarda ishlatila boshlandi. Ma'no jihatidan, “jahon adabiyoti” tushunchasi – sayyoramizning barcha qit'alarida insoniyatning butun tarixi davomida yaratilgan milliy adabiyotlarga mansub jamiki badiiy matnlarni to'laligicha o'zida qamraydi. Hayotiy qamroviga ko'ra, “jahon adabiyoti” – adabiyot tarixida sezilarli iz qoldirgan va adabiyotshunoslar e'tirofiga sazovor bo'lgan adabiy-badiiy yodgorliklarning jamlanmasidir.

Jahon adabiyoti ba'zi o'rinlarda “umumjahon adabiyoti” deya atalishi bejiz emas. Chunki har qanday yetuk adabiy asar o'zi yaratilgan mamlakat va mintaqa sarhadlarini oshib o'tib, albatta, umumjahon adabiyoti mulkiga, umumbashariy qadriyatlarga aylanadi. Buning natijasida G'arb va Sharq,

Shimol va Janub mamlakatlarida adabiy jarayonning tom ma'nodagi birligi va birdamligi yuzaga keladi.

Gyote "jahon adabiyoti" tushunchasi haqida so'z yuritganda, xuddi shu fikrni nazarda tutgan va bu umumjahoniy adabiyot endi shakllana boshlaganini qayd etgan. XIX–XX asrlar oralig'ida ushbu tendensiya yetakchi o'ringa ko'tarildi. Ma'naviy hayotning baynalmilallashuvi global ahamiyatga ega omilga aylandi. XX asr boshida "jahon adabiyoti" tushunchasining uchta asosiy talqini qaror topdi.

Ikkinchi talqin: jahon adabiyoti – barcha millatlarning adabiy-badiiy boyliklaridan tanlab-saralab olingan va jahon adabiyoti durdonalari sifatida e'tirof etilgan kam sonli, ayni chog'da, yuksak badiiy saviyali asarlar turkumidan iborat. Misol uchun, 1967-1977 yillarda, ya'ni sobiq ittifoq zamonida Moskvadagi «Художественная литература» nashriyoti 200 jilddan iborat «Jahon adabiyoti kutubxonasi» («Библиотека всемирной литературы») turkumini chop etgan. Keyingi yillarda O'zbekistonda "Yangi asr avlodi" nashriyoti milliy adabiyot nodir namunalaridan 50 ta va jahon adabiyoti durdonalaridan 50 ta kitobni nashrdan chiqardi. Shuningdek, 2015 yildan boshlab O'zbekistonda "Jahon adabiyoti durdonalari" turkumidagi kitoblarni nashr ettirishga kirishildi.

Ayni chog'da, jahon adabiyoti tushunchasining bu talqini ko'proq romantiklar ruhiyatiga yaqin bo'lib, bir tomondan, ushbu turkumga kiritish mumkin bo'lgan asarlarni saralash jarayoni o'ta mushkul, ikkinchi tomondan, ularni tanlash mezonlari juda o'zgaruvchandir. Ushbu masalani alohida o'rgangan Diter Lamping va Frank Sipfel ta'biri bilan aytganda, bunday yondashuv anchayin noxolis va bahsli baholar uchun ham yo'l ochishi mumkin.

Uchinchi talqin: jahon adabiyoti tushunchasi sivilizatsiyalar taraqqiyotining muayyan bosqichidagina yuzaga keladigan jarayondir. Bu jarayon, Gyote ta'kidlaganidek, adabiyotlarning bir-biriga ta'sir ko'rsatishi va o'zaro boyishi uchun xizmat qiladi. Germaniyalik olim Xorst Shteynmets esa "jahon adabiyoti" tushunchasining mutlaqo boshqacha talqinini ilgari surgan. Uning fikricha, jahon adabiyoti – avvalboshdanoq millat va til bilan bog'liq tafovutlarga barham berishga yo'naltirilgan iqtisodiy, tarixiy va ma'naviy taraqqiyot mahsulidir.

Bu talqin zamirida olimning rivojlangan kapitalizm davriga xos olamshumul jarayonlarni baynalmilallashtirish nazariyasi yotadi. Bunda jahon adabiyoti mazkur voqelikning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Yana bir nemis olimi Erix Auerbax ham baynalmilallashuv sharoitida adabiyotni gomogenlashtirish, ya'ni birxillashtirish tendensiyasiga e'tibor qaratgan. Ushbu talqinni jahon adabiyoti taraqqiyoti tarixining cheklangan davri, ya'ni faqat

XIX asrning birinchi yarmidan to XX asr oxirigacha bo'lgan 150 yildan ko'proq davriga nisbatan tatbiq etsa bo'ladi, xolos. Jahon adabiyotining bunga qadar kechgan uzoq asrlik tarixini qamray olmasligi ushbu talqinning eng katta kamchiligidir.

Qiyosiy adabiyotshunoslik, ilmiy jihatdan yondashganda, jahon adabiyotining keng sohalari, ayniqsa, qiyosiy adabiyot tarixi va qiyosiy adabiyot nazariyasining dolzarb muammolarini o'zida aks ettiradi. Yanada ahamiyatlisi, qiyosiy adabiyotshunoslik faqat badiiy adabiyotni o'rganish bilangina cheklanib qolmaydi, balki san'atning boshqa turlariga ham murojaat qiladi. Shu tariqa, qiyosiy adabiyotshunoslik boshqa sohalaridagi tadqiqotlarga bema'lol tayanadi. Bu esa mazkur sohaning fanlararo fan ekanidan dalolat beradi. Qolaversa, qiyosiy adabiyotshunoslik bizga ham o'zbek adabiyotini, ham jahon adabiyotini o'rganish uchun nihoyatda zarur. Albatta, ushbu sohada tadqiqot olib borgan va olib borayotgan olimlar dunyo miqyosida, shu jumladan, O'zbekistonda ham ko'pchilikni tashkil etadi. Ammo, biz bu o'rinda ayni mavzuga batafsil to'xtalmoqchi emasmiz.

Xulosa qilib aytganda, "G'aybulloh as-Salom Istiqlol uchun nima berdi?" degan savol o'rtaga tashlanadigan bo'lsa, avvalo, G'aybulla akaning o'zbek tarjimashunosligi maktabini asoslab, bu ilm sohasini ham nazariy jihatdan puxta ishlab chiqqani, ham uni tahsil-ta'lim jarayoniga amaliy tatbiq etgani – milliy madaniyat va ilm-fan taraqqiyotiga, demakki milliy mustaqilligimizga qo'shgan katta ulushi bo'lganini mamnuniyat bilan e'tirof etaman. Shuningdek, G'aybulla Salomov avvalboshda lug'atchilik va qomuschilik masalalariga doir yetuk ilmiy ishlar yozgan bo'lib, keyin shu asosda Ibrohim Mo'minovdek zabardast alloma bilan yelkama-yelka turib, dastlabki milliy qomusimiz tamal toshini qo'yganlardan biri bo'lgani ham har qancha tahsinga loyiqdir.

Alqissa, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan fan arbobi, professor G'aybulla Salomovni 90 yilligi bilan muborakbod etish imkoniyati tug'ilgani menga cheksiz mamnuniyat va faxr-iftixor bag'ishlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Болтабоев Х. Жаҳон адабиётшунослиги тарихи. Магистратура таълими учун дарслик. – Т.: MUMTOZ SO'Z, 2020.
2. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад – М.: Наука, 1979. – 495 с.
3. Халлиева Г. Қиёсий адабиётшунослик. – Т.: Академ нашр, 2020. – 160 б.

4. Comparative literature in the age of multiculturalism. Edited by Carles Bernheimer. The John Hopkins University Press. – London, 1995.
5. Gale Contextual Encyclopedia of American Literature. – Gale. USA, 2009.
6. Oxford companion to English literature. Margaret Drabble. Oxford University press. 2000.
7. Oxford companion to English literature. Margaret Drabble. Oxford University press, 2000.